

Уус – Алдан улууьун (оройуонун)
№3 «Муручээнэ» о5о уьуйаана

**Оскуола иннинээ5и саастаах о5ону дор5оону чуолкайдык санарарга
уонна арааран истэргэ уерэтии**

Ааптар: №3 «Муручээнэ» о5о тэрилтэтин
иитээччитэ

Дегтярева Любомира Ивановна

Боро5он, 2022с.

Сайыннарар эйгэни тэрийи уерэх тэрилтэтин улэлиир хайысхатынан, обо сайдытынан, саабынан, ильдэ сылдыр омугун култууратынан уратылаах буолар. Ол курдук обо сада, обо сайдар киинэ, чааынай обо тэрилтэтэ, уратылаах обо сылдыр эйгэтэ тус – туспа сайыннарар эйгэни олохтуулар. Билини кэмнэ сайыннарар эйгэни оноруу тус – туспа киэбинэн барар: тэрилтэ ис – тас кестуутэ биир истииллээх, биир эмэ сахалыы хос, туона, норуот култууратын кердерер кыра музей, муннук буолуохтарын сеп. Ол гынан баран аныгы ирдэбил быыытынан бу киэптэр обо хамсыыр – имсиир, суурэр – кетер, чинчийэр бэйэтэ тутан – хабан ооньуур, онорор, сайдар кыабын хааччахтаабат уларыта – тэлэритэ тутуохха септеех гына тэриллэллэр.

Сайыннарар эйгэни тэрийэргэ ирдэбиллэр:

- обо кенуллук арыллан ооньуур, сайдар, керер – билэр дьобура абыллар, салгыы сайдан ийэр эйгэтин тэрийи;

- обо доруобуйатыгар куттала суох усуллубуйаны оноруу;

- матырыйаалы, ену туттууга норуот култууратыгар, керуутугэр олобуруу, кэрэ эйгэтигэр киллэри;

- обо уерэ – кете, дуобуйа сылдыр, тутан – хабан билэ – кере сатыыр, чинчийэр усуллубуйатын тутууу;

- обоооо тийимтиэ, чугас, кэбэбэстик, чэпчэкистик уларыта тутарга септеех малы – салы, ооньууру, туттар сэби – сэбиргэли туяаны.

Билини тугэни ырыналаабын

- Уерэх эйгэтигэр уонна олох – дьабах эйгэтигэр нууччатыйы ейдебулэ диринник инмит.

- Балысхан сайдыы кэмигэр обо тэрилтэлэригэр кыра обо сахалыы санарарыгар, дорбоону сепке истэригэр, сибээстээн санарарыгар суолта ситэ бэриллэ илигинэн, ураты дьобурдаах оболор салгыы сайдалларыгар усуллубуйа тэриллэ илик.

- Кэнники сылларга оскуола иннинээби саастаах обону кытта дорбоонно улэбэ анал сахалыы бигэргэммит тирэнэр олук суох.

- Биир дорбоону атын дорбоонунан солбуйан, кэккэ дорбооннору кетутэн санарар обо элбээбитэ, обо тылын саппааа мелтеебутэ сылыктаабын тумуктэриттэн кестер.

- Сатаан чуолкайдык санарбат обо кэпсэтэригэр олус эрэйдэнэр, оболору кытта ейдеспет.

- Обо кыра саабыттан дорбоону арааран истэ уерэнэригэр сайыннарап эйгэ тэриллэ илик.

Онкул терут толкуйа

3 саабыттан тыабы, дорбоону истэ уерэммит обо 4 - 5 саабыгар тыл дорбоонун чопчу араарар, ырытар, инники сайдар кэскилэ кэниир, оскуолаба киирэригэр быдан бэлэмнээх, чуолкайдык санарар буолуон сеп. Еске, обобо кыра саабыттан «Сурук – бичик» эйгэтин тэрийэн дорбоон ейдебулун оонньуу, остуоруйа ненеуе биэрдэххэ, учуонай – лингвист, бастакы саха алпаабытын, «Сурук – бичик» букубаар ааптара С. А. Новгородов уерэбин уйэтитээччи уопуттаах учуутал М. С. Аввакумов бэйэтин ер сыллаах улэтин тумугунэн саха оболорун грамотаба уерэтиигэ туруорбут проблемаларын (холобур: сэргэстэспит, хоууласпыт бутэй дорбооннору сыыбата суох суруйуу, баараласпыт бутэй дорбооннору арааран сепке санарыы) быыаарыахха сеп. Обо бэйэтэ тутан – хабан оонньоон керен, остуоруйа кеметунэн быдан элбэби билиэн – керуен, тургэнник ылыныан сеп.

Онкул уулууччу суолтата:

- угус обо дорбооннору сыыба санарара (кылгас, уун абабас дорбооннору, баараласпыт бутэй дорбооннору чуолкайа суохтук санарыы), онно терешпут еттуттэн септеех болбомто ууруллубата;

- оскуолаба киирбит обо дорбоону араарыыга, аабыыга, суруйууга ыарырбатара, албастары онороро элбээбитэ;

- обо тулалыыр эйгэттэн олус элбэх нууччалыы информацияны ылан, нууччалыы кыбытан санарара обо сахалыы санарарыгар мээйдэри уескэтэрэ;

- обо кыра саабыттан дорбоону чуолкайдык санарарыгар уонна арааран истэригэр аналлаах сахалыы эйгэни тэрийии тобоостоох ньымата тобулла илигэ;

- уулууччу дьобурдаах обо салгыы сайдарыгар септеех эйгэ тэриллэ илигэ;

- сана уерэх стандартын чэрчитигэр олохтоох эйгэбэ иитиигэ дьобун суолта бэриллибитэ;

- оскуолаба киирэн иннинээби саастаах обо тэрилтэтэ уерэх ситимин маннайгы таыыма буолбутунан, обо билиитэ, сатабыла урдук таыымна тахсыахтааба.

Кэлим сыал:

- «Сурук – бичик» эйгэни тэрийэн хас биирдии о5о ис кыабын толору туьанан кыра саабыттан оонньуу, остуоруйа ненуе дор5оону арааран истэ, чуолкайдык санарда уерэтии.

Сорук торума:

- о5ону сайыннарар оонньуулары, дор5оонно остуоруйалары, септеех улэ керуннэрин наардаан о5о сайдар «Сурук – бичик» эйгэтин тэрийии;

- о5о5о оонньуу сизэринэн, остуоруйа кеметунэн дор5оон эйгэтин ейдебулун инэрии;

- о5о тарбахтарын былчыннарын эрчийии, сайыннарыы ньыматынан сурукка бэлэмниир уеруйэхтэри тобулуу;

- тылга дор5оону арааран истэр дьобуру сайыннарыы;

- дор5оон, суьуех, тыл, этии ейдебуллэрин чинэтии;

- тыллары ситимнээн, саабылаан толлубакка кэпсииргэ, кэпсэтэргэ уерэтии;

- оонньуу, остуоруйа кеметунэн толкуйдуур, айар дьобурдарын сайыннарыы;

- ураты дьобурдаах оболорго то5оостоох эйгэни уескэтии;

- сахалыы майгылаах, оттомноох, дьобун буоларга о5ону такайыы;

- тереппуттэри эйгэ5э сыьыаран тумэ тардыы, о5о, тереппут икки ардыгар чугас сыьыаны иитии.

Онкул кыттыылаахтара: оболор, иитээччилэр, тереппуттэр.

Туолар кэмэ: 2021 – 2022 уерэх сыла.

Онкулу киллэрии кэрдиистэрэ, соруктара

	Кэрдиистэр		Кэрдиис соруга
1.	Тэрийии	Бала5ан ыйа – алтынныы ый 2021с.	«Сурук – бичик» о5ону сайыннарар эйгэни тэрийии: - аналлаах матырыйааллары хасыьан уерэтии, тумуу; - септеех оонньуулары, остуоруйалары булуу, айыы, бэлэмнээьин; - оболор ис кыахтарын учуоттаан биирдиилээн туьуламыт былаан оноруу

2.	Киллэрий	Сэтинньи ый 2021с. – муус устар ый 2022с.	«Сурук – бичик» оҕону сахалыы сайыннарыы тускулун тутуһан улэлээһин: - оҕолор эйгэһэ кенуллук, бэйэлэрин баһаларынан, кехтерунэн сылдьан сайдар усулуобуйаларын тэрийии; - сайдар эйгэһэ оҕолор, тереппуттэр кемелерунэн куннэтэ эбии сана оонньуулары, остуоруйалары киллэрий
3.	Сыанабыл	Ыам ыйа 2022с.	«Сурук – бичик» онкулга оҕо сайдыытын сылыктааһын

ФГОС ирдэбилин хааччыйыыга оҕо сайдыытын

хайысхаларынан ытыллар улэлэр

Сайдыы хайысхата	Ситибиһиллэр соруктар
Билии сайдыытыгар	<ul style="list-style-type: none"> ➤ - Оҕо бэйэтин киһи быһыытынан ылыныытын чопчулааһын; ➤ - ахсаан, ен, быһыы, кэрин, хайысха, бириэмэ кэрдиистэрэ тылы – еу, сибээстээх сананы, дорҕоону кытта ыкса сибээстээгин ейдетуу; ➤ - туох барыта айылбаһа теруур, уескуур, сайдар диэн ейдебулу биэрий
Тыл сайдыытыгар	<ul style="list-style-type: none"> ➤ - дорҕоону чуолкайдык санарыы; ➤ - дорҕоону арааран истии; ➤ - дорҕоону ыраналааһын; ➤ - тыл баайын кэнэтии; ➤ - тылы септеехтук туттуу; ➤ - ситимнээн санарыы, кэпсэтии.
Кэрэһэ уьуйууга	<ul style="list-style-type: none"> ➤ - Ойуу, ен – дьуьун, кыраьыабай кестуу тылы – еу кытта сибээстээгин ейдетуу; ➤ - музыканы, тыаьы, дорҕоону арааран истэргэ уерэтии; ➤ - ырыа кеметунэн дорҕооннору уратытык таьаарыахха себун ейдетуу. ➤ - саха фольклорун керуннэрин билиьиннэрий (остуоруйа, таабырын, ес хобьооно, чабырбаь, оьуокай тойук, олонхо)

Сыбыан эйгэтигэр	<ul style="list-style-type: none"> ➤ - Оонньуу, остуоруйа кеметунэн добор, атас, дьуегэ ейдебулун биэри, бэйэ – бэйэ5э истин сыбыаннаах буоларга иити; ➤ - о5о бодоруьар дьобурун сайыннары; ➤ - бэйэтин омугун билэргэ, тылын, култууратын, сирин - туомун уратытын ейдуургэ уерэти; ➤ - мин уолбун, мин кыыспын диэн туьунан ейдебулу биэри
Эт – хаан сайдыытыгар	<ul style="list-style-type: none"> ➤ - Киьи доруобай буоларыгар, чуолкайдык санарарыгар сепке тыныны, тыныныга араас эрчиллиилэри оноруу улахан суолталаа5ын ейдетуу; ➤ - Айах, уос, тыл сепке хамсыылыларыттан дор5оон ыраастык иьиллэрин быьаары

Онкулга ытыллар сурун улэлэр

О5о дор5оону чуолкайдык истэригэр, санара уерэнэригэр ситимнээхтик, ейдебуллээхтик ылынарыгар интириэьи уескэтэргэ оонньуу кеметунэн сайдар эйгэтин тэрийиигэ ус сурун улэ ньымата туттуллар:

1. «Дор5оон дойдута» пазл – картаны тььэн оноруу. Хас биирдии дор5оонно оруоллаах оонньуу айыллан, санаттан сана персонажтар киирэннэр пазл онобуллан, сыьа тььиллэн, сурук – бичик эйгэтин картата хомуллан тахсыахтаах. Карта эйгэ5э сылдыалларыгар, сирдэтинэллэригэр ыйынньык буолар.

2. «Дор5оон дойдутун о5олоро Айыына уонна Айаал» туьунан остуоруйалары айыы. О5о5о дор5оону чэпчэкистик, судургутук билиьиннэрэргэ аналлаах остуоруйалары о5олор биирдиилээн эбэтэр белебунэн иитээччини кытта толкуйдуохтарын сеп. Остуоруйа ис хобоонугар о5ону толкуйдатар, быьаарар, тумук онорор тугэннэр кириэхтээхтэр. Сурун персонажтарынан «дор5оон дойдутун о5олоро» Айыына уонна Айаал буолаллар. Хас биирдии дор5оону уерэтиигэ аналлаах тус – туьунан остуоруйалары айыыга иитээччилэр икки ардыларыгар курэх биллэрэн дор5оону уерэтиигэ туьаныллар кеме матырыяалы тумэн бэлэмнэниллэр. Остуоруйа аайы ис хобоонун арыьар уруьуй онобуллар. Айыына уонна Айаал, дор5оон дойдутун о5олоро, о5олору кытта билсэргэ, бодоруьарга, о5о аьыллар турукка киирэригэр, дор5оонно улэ тььиктээхтик ытылларыгар кеме буолаллар.

3. Дорбоон туьунан ырыалар, хобооннор. Хас биирдии дорбоонно оболору, тереппутгэри кытта ырыа, хобоон айыы. Бу сайдар эйгэ обо толкуйдуур дыбурун сайыннарар, сана дорбоону кытта билсэргэ кемелеер, ырыналыыр, ырытан керер дыбурун сайыннарар, бигэргэтэр.

Улэ керунэ	Ис хобооно	Туттуллар тэриллэр	Сыала
Илии тарбахтарын эрчийи	<p>Тарбахтары имитэр тэттик хобооннор</p> <p>Уруьуйдааьын: харандааьынан, пластилины биьии, туьэрэн ылыы, кумахха уруьуйдааьын, штриховка</p> <p>Кумааьыны бук тутан оноруу (оригами)</p> <p>Сыьыарыы</p> <p>Кыптыыйынан кырыйыы</p> <p>Бытархай предметтэри хомуйуу, тиьии</p> <p>Оонньуу «Аптаах меееччук</p> <p>«Саха оьуордара»</p>	<p>Пластилин, кумааьы, харандаас, кумах</p> <p>Кумааьы</p> <p>Кумааьы, сэбирдэхтэр, килиэй Кыптыый, кумааьы Курупалар, оьуруолар</p> <p>«Аптаах меееччук», оонньуурдар Оьуор ойуулар</p>	<p>Обо тарбахтарын былчыннарын эрчийи, сайыннарыы, сурукка бэлэмниир уеруйэхтэри инэри, харандааьы сепке тутарга уерэтии</p>
Тыаьы, дорбоону истии	<p>Тыас таьаарар тэриллэри, инструменнары керуу, истии</p>	<p>Маракас, барабан, бубен, тыаьыыр обо оонньуура уо.д.а.</p>	<p>Дорбоон тыастан уратытытык иьиллэрин ейдетуу</p>

<p>Дорбоон, суьух, тыл, этии ейдебулун чинэтии</p>	<p>Тыыныыга эрчиллиилэр</p> <p>Оонньуу «Дорбооннорунан хаамабын»</p> <p>Оонньуу «Дорбооннордуун оонньуобун»</p> <p>Оонньуу «Кубик: тал, оонньоо, уерэт, толкуйдаа»</p> <p>Остуол оонньуута «Аптаах хонуу»</p> <p>Оонньуу «Саспыт дорбооннор»</p> <p>Оонньуу «Дорбоон ма5ааыына»</p> <p>Тыл оонньуулар</p> <p>Фишкаларынан тыллары бэлиэтээбин</p>	<p>Урэр оонньуурдар</p> <p>Дорбооннор ойуулаах кебуер</p> <p>Чопчу биир дорбоонноох ойуулар</p> <p>Сорудахтаах кубиктар</p> <p>Оонньуу хонуута, куукулалар</p> <p>Ойуулар</p> <p>Оонньуурдар</p> <p>Магниттаах фишкалар, остуолга ууруллар фишкалар</p>	<p>Сепке тыынарга уерэтии, тыынар органнары сайыннарыы</p> <p>Тылга дорбоону арааран истэр дьобуру сайыннарыы, тылга чопчу дорбоон баарын булуу, дорбооннору чуолкайдык санарыы, дорбоон, суьух, тыл, этии ейдебуллэрин хатылаабын</p>
<p>Чуолкайдык санарыы сибээстээх сананы сайыннарыы</p>	<p>Айыына уонна Айаал куукулалар</p> <p>«Айыына уонна Айаал дьиэлэрэ»</p>	<p>Улахан куукулалар (кыыс, уол)</p> <p>Танаынан тигиллибит дьиэлэр дьиэ</p>	<p>Тыл ситимин сепке онорорго, ситимнээн, сибээстээн кэпсииргэ уерэтии,</p>

	<p>«Алыптаах остуоруйалар»</p> <p>Таабырыннар, ес хобоонноро, чабырбахтар</p> <p>«Айар ыллык устун» - остуоруйа, хобоон айан холонуу (оболор)</p>	<p>тэриллэрэ ойуулар</p> <p>-</p>	<p>чуолкайдык санарыы. Толлубакка, симиттибэккэ оруолга киирэн остуоруйа ис хобоонун тиэрдэргэ уерэтии. Айар дьобуру сайыннарыы.</p>
<p>Ураты дьобурдаах оболору кытта улэ</p>	<p>Кэтээн керуу</p> <p>Дьобурдаах оболор тереппуттэрин кытта кэпсэтии, субэлэри биэрии</p> <p>Курэхтэри тэрийии: «Бастын хобоон аабааччы», «Остуоруйа, таабырын, хобоон айабыт» уо.д.а</p> <p>Бытыллар курэхтэргэ, оонньууларга, олимпиадаларга бэлэмнээбин, кытыннарыы</p>		<p>Оболор дьобурдарын, талааннарын быһаарыы</p> <p>Оболору кебулээбин, интириэстэрин тардыы, айар дьобурдарын сайыннарыы</p> <p>Обону тургутан керуу, салгыы сайыннарар соруктары чопчулаабын</p>

Тереппугу кытта улэ	<p>Ыйытык: «Сурук – бичик» бийиги дьизэ кэргэннэ»</p> <p>«Сурук – бичик» эйгэтигэр ыалдыттаабын</p> <p>Тыабыр – ууьуур инструменнары айан онорууга курэх</p> <p>«Алыптаах остуоруйалар» - остуоруйа айыы</p> <p>Бэсиэдэлэр, субэлэр</p> <p>Остуоруйаны оонньоон кердеруу</p>	<p>Оруолларынан атрибуттар</p>	<p>Дьизэ кэргэн ис туругун, о5о сайдыытыгар сыбыанын билии, о5о, тереппут икки ардыгар чугас сыбыаны олохтообун, тереппуттэри детсад улэтигэр сыбыарыы, тумэ тардыы, дьизэ кэргэнинэн остуоруйа айыы, персонажтары н обону кытта тутан – хабан оноруу</p> <p>О5о бэйэтэ толкуйдаан, айан оонньоон оруолун арийарын ситиьии</p>
---------------------	--	--------------------------------	--

Куутуллар тумук:

- О5о интириэбин тардар, аныгы уерэх ирдэбилигэр эппиэттиир «Сурук – бичик» сайыннараар эйгэни тэрийэн о5о кыра сааьыттан оонньоуу, остуоруйа кеметунэн дор5оону чуолкайдык санараар, тылга арааран истэр, бэлиэтиир, ситимнээн санараар буоларын ситиьии.

Тылдыт

Анал – специальный

Балысхан – интенсивный

Барыл - план

Билинни о5о – подрастающее поколение

Иитэр ситим – система воспитания

Ирдэбил – требование

Ис турук – потенциал

Ис тутул – основание, предпосылка

Ис ховоон – содержание

Кэлим сыал – основная цель

Кэрдийс – этап

Ньыма – способ

Олох – *дьаах эйгэтэ* – социум

Олохтоох уерэх ерутэ – национально – региональный компонент

Ерут – компонент

Олохтоох эйгэ – региональный

Онкул терутэ – обоснование проекта

Сайдыы хайысхалара – направления развития

Салаа – часть

Сахалыы эйгэ – этносреда

Ситим – сеть

Сорук – задача

Сурун санаа – концепция

Таьым – уровень

Тийик – система

Тирэнэр олук – костяк

Тo5oocoox – соответствующий

Тocхол (сурун туьаайыы) – основная программа

Туьумэх – модуль

Тугэни ырыналааьын – анализ

Турук – состояние

Тускул – цель, направление

Тутул – структура

Терут толкуй – гипотеза

Тэтим – скорость, ритм

Уьулуччу суолта – актуальность, проблема

Уйул5а – психология

Чэрчи (туьаайыы салаата) – раздел программы

Бйынньык улэлэр – методические пособия

Эйгэ – пространство, действительность

Ейебул, тирэх – поддержка

Туяаныллыбыт литература:

1. Аввакумов М.С. Сурук – бичик – Дьокуускай: Бичик, 2011.
2. Аммосова В.В. О5ону бодоруьар,сайдар эйгэтин тэрийии. - Чемчуук саас: №1, 2011.
3. Дьячковская А.С. Дор5оон кердеех хонуута. – Дьокуускай: Бичик, 2014.
4. Каратаев И.И. О5ону чуолкайдык санарарга уерэтии уонна грамота5а уерэнэргэ бэлэмнээьин. - Дьокуускай: Бичик, 1993.
5. Назарова М.Н. Дор5оон ейдебулэ. - Сайдам саас: №1, 2015.
6. Романова Ф.Е., Ширяева Л.И. Дор5ооннордуун оонньо5ун. - Дьокуускай: Бичик, 2010.
7. Трофимова Ю.И. Занятия по обучению детей разговорному якутскому языку. Обучение произношению якутских звуков. - Сайдам саас: №1, 2015.
8. <https://nsportal.ru>
9. <https://m.vk.com>
10. <https://www.nbestyah1.com>
11. <https://douusun.jimdo.com>